

[Vilniaus ir Talino tekstai]

Gausių ir nuolat besidauginančių rašinių apie „miesto tekstą“ pradžia – Vladimiro Nikolajevičiaus Toporovo į mokslinę apyvartą įvesta „Peterburgo teksto“ sąvoka, kurią išplėtojo kiti Maskvos-Tartu semiotikų mokyklos nariai, tarp jų ir Jurijus Michailovičius Lotmanas. Yra žinoma, kad Toporovas skeptiškai žiūrėjo į galimą šios sąvokos išplėtimą. Jis manė, kad Peterburgo tekstas yra unikalus - bent jau dėl to, kad Peterburgas buvo sukurtas valdovui paliepus ir iš esmės žuvo apokaliptinėje katastrofoje, išpranašautoje dar tuo metu, kai jis buvo kuriamas (čia dera turėti omenyje tokius dvidešimtojo amžiaus įvykius kaip revoliucija, sostinės perkėlimas į Maskvą, ketvirtojo-penktosio dešimtmečių Stalino represijos, taip pat blokada). Pastebėsime, kad šiuo požiūriu, pavyzdžiui, Leningradui skirti Josifo Brodskio eilėraščiai „Peterburgo tekstui“ jau nepriklauso. Kitų nei Peterburgas „miestų tekstų“ nagrinėjimas gali atrodyti mažai produktyvus ir netgi atmestinas kaip neišmintingas mados vaikymasis.

Vis dėlto galima tvirtinti, kad bet koks miestas turi savo „kalbą“, šnekasi su mumis savąja topografija, klimatu, pastatais, taip pat ir ta visuma kūrinių, kurie susiję su jo istorija ir likimu. Ta kalba gali būti primityvi, net embrioniška, kaip daugelio šiuolaikinių miestų, kuriems dažnai tinka sovietinis terminas „miesto tipo gyvenvietė“, arba nepaprastai turtinga ir daugiasluoksnė, kaip Romos, Paryžiaus, Dublino arba Prahos. Bet ji esmėje gali būti rekonstruota iš heterogeniškų tekstų visumos, sudarančios miesto „šneką“ (Ferdinando de Saussure'o terminas). Kalbant apie tą „šneką“, paprastai apsiribojama raštijos (tiek meninės, tiek dokumentinės) sritimi, bet, žiūrint plačiau, jai galima priskirti ir nežodinius tekstus: visų pirma architektūrą, kuri tam tikra prasme yra bet kokios miesto „šnekos“ substratas, taip pat tapybą, muziką, fotografiją, kiną, net miesto gyventojų likimus – viską, iš ko susideda miesto aura ir mitologija, viską, kas padeda jam išlikti kultūros atmintyje kaip unikaliai simbolinei visumai. Urbanistinių

„signifikantų“ kombinacija atitinka „signifikatų“ žaismą, lemiantį konkretaus miesto fenomeną mūsų pasaulio modelyje.

Galima sakyti, kad žodiniai ir jiems artimi tekstai yra antrinė miesto „šneka“, kurianti savotišką semiotinį miesto antrininką. Kiekviena miesto erdvė turi savo semiotinį potencialą, kuris, be kita ko, daro įtaką kūrinių siužetams ir su miestu susijusių literatūros personažų elgsenai (toks yra ne tik Puškino ar Dostojevskio Peterburgas, bet ir, tarkim, Bulgakovo Kijevas arba Babelio Odesa). Šalia problemiškos „miesto teksto“ sąvokos čia galima ir pridėti tokias kategorijas, kaip „miesto mitopoetika“ arba tiesiog „miesto poetika“¹. Ją galima tyrinėti ir sinchroniniu, ir diachroniniu aspektu. Be abejo, vaisingi gali būti įvairių „miesto tekstų“, įvairių miesto poetikų gretinimai. Šiuo požiūriu prasmingas atrodo dviejų „Pabaltijo tekstų“ – Vilniaus ir Talino – palyginimas. Nors šie du tekstai iš pirmo žvilgsnio panašūs, išžiūrėjus jie pasirodo besą kontrastingi ir netgi priešingi. Šis straipsnis – tai bandymas - aišku, labai preliminarus - aprašyti tą kontrastą.

Vilnius ir Talinas – tai miestai, kuriuos įprasta vadinti „senais“, „savotiškais“, „magiškais“. Jie yra panašaus amžiaus ir dydžio. Šiek tiek panaši jų architektūra, kalvų ir bokštų peizažas, nors čia akivaizdus ir skirtumas: Talinas yra prie jūros, Vilnius – sausumoje, Talinas – iš esmės gotikinis, vokiškai-skandinaviško tipo miestas, Vilnius – iš esmės barokiškas, tokio itališko tipo, kuris būdingas Vidurio Europai. Abu miestai – nedidelių valstybių, kurių likimas buvo panašus, sostinės. Tos valstybės buvo laikomos „Vakarų“ tarpais sovietinėje imperijoje, o dabar dažnai suvokiamos kaip „Rytų“ tarpai Europos Sąjungoje. Ir Vilniaus, ir Talino etninė sudėtis keitėsi, nors skirtingai ir skirtingu tempu. Talinas, buvęs iš esmės vokiškas miestas, tapo estišku dar XIX a. pabaigoje – XX a. pradžioje. Vilnius, buvęs lenkiškas, virto lietuvišku, o jo galutinė lituanizacija įvyko tik po 1956 metų ar net po 1990 metų. Tačiau abu miestai tebėra daugiataučiai, o tai ne tik teikia kultūrinio įvairumo, bet ir sukelia konfliktų.

¹ Vertas dėmesio yra Michelio de Certeau požiūris: šis autorius patį judėjimą urbanistinėje erdvėje analizuoja kaip tam tikrą kalbėjimo aktą ir rašo apie „pasivaikščiavimo retoriką“. Certeau idėjos tik netiesiogiai siejasi su šio straipsnio tema. Žr.: Michel de Certeau, *The Practice of Everyday Life*, tr. Steven Rendall (Berkeley, Ca: University of California Press, 1984).

„Vilniaus tekstas“ jau nemažai nagrinėtas, nors pats šis terminas toli gražu ne visada vartojamas. Apie šį tekstą (tiksliau apie jo literatūrinį dėmenį) Valentina Brio yra parašiusi knygą². Išleistas ir straipsnių rinkinys apie „Talino tekstą“, kuris, beje, apsiriboja tik rusiškąja jo dalimi³. Priminsime keletą Vilniaus teksto bruožų, gretindami juos su Talino tekstu (žinoma, tų bruožų būtų galima ir pridėti):

1. Vilnius visada yra skirtingų valstybinių ir/arba kultūrinių pasaulių paribyje (sąlygiškai tariant, Vakarų ir Rytų paribyje), be to, riba dažnai pasistumia, palikdama miestą tai „vakarų“, tai „rytų“ pusėje. Tai esmingai lemia jo kultūrą. Galima teigti, kad šis bruožas yra bendras Vilniui ir Talinui, nors Talino tekste „Vakarų“ dėmuo yra labiau pabrėžtas.
2. Vilnius paprastai vadinamas kultūriniu anklavu. XVIII-XIX a. mieste gyveno daugiausia lenkai ir žydai, o aplinkiniuose kaimuose buvo šnekama lietuvių ir baltarusių kalbomis. Dabar situacija (kaip ir ribos situacija) yra atvirkščia: miesto gyventojai daugiausia lietuviai ir iš dalies rusai, o aplinkiniai kaimai šneka pirmiausia lenkiškai, šiek tiek – baltarusiškai. Talinas buvo anklavas tik iki XIX a. pabaigos.
3. Tarp Vilniaus ir jį supančios kaimiškosios aplinkos esama ypatingos įtampos. Antra vertus, „kaimas“ čia įsibrauna į miestą kur kas labiau, nei paprastai būna. Tai vyksta ir gamtos, ir kultūros lygmenyse. „Laukinių“ ir kartu idiliškų gamtos intarpų pasitaiko net miesto centre. Kai kurių rajonų architektūra ir gyvenimo stilius ligi šiol atrodo kaimiški. Talinui tai mažiau būdinga, tačiau šis miestas skirstomas į „estiškąją“ ir „rusiškąją“ (Lasnamäe ir kt.) dalis. Šiandieniniai Vilniaus gyventojai – iš esmės pirmos kartos miestiečiai, neseniai atvykę iš kaimo. Taline tai irgi pastebima, nors mažiau.
4. Vilniaus tekstas iš principo multikultūriškas ir poliglottiškas, nė viena kalba ar kultūra čia absoliučiai nedominuoja. Šis bruožas suartina Vilnių

² Валентина Брио, *Поэзия и поэтика города: Wilno-Vilne-Vilnius*, Москва: НЛО, 2008.

³ Балтийский архив. *Русская культура в Прибалтике, XI: «Таллинский текст» в русской культуре* (Таллинн: TLU Kirjastus, 2006).

su Praha, Triestu, Lvovu, Černovcais, šiek tiek (bet žymiai mažiau) ir su Talinu. Žodiniai tekstai, susiję su Vilniumi, dažnai makaroniniai (tokios yra XVII a. jėzuitų dramos). Be to, čia vienas kitą pridengia ir vienas su kitu rungiasi skirtingi istoriniai naratyvai ir kultūriniai diskursai.

5. Reikia pasakyti, kad įvairiuose tekstuose apie Vilnių, priklausančiuose skirtingoms kultūroms, kartojami ir dažnai perprasminami tie patys simboliai (Vytis, Geležinis vilkas, Aušros vartų Madona...), metonimijos ir metaforos (Šiaurės Jeruzalė), mitiniai arba mitologizuoti siužetai ir personažai (Lizdeika, Gediminas, Vytautas, Barbora Radvilaitė, Mickevičius, Gaonas...). Galbūt įmanoma kalbėti (nors nebūtinai naudojant griežtus terminus) apie pietų Baltijos semiotinę sąjungą (kaip kalbama apie lingvistines sąjungas) arba apie pietų Baltijos pasaulio modelį (kaip apie Balkanų pasaulio modelį). Nevisai aišku, kiek šitas fenomenas būdingas šiaurės Baltijos arealui.
6. Skirtingai nei Talinas arba Ryga, Vilnius suvokiamas pirmiausia ar netgi tik kaip sakralinis miestas (sostinė, religijos, mokslo ir poezijos centras). Jo ekonominis (prekybos, pramonės) vaidmuo ignoruojamas.
7. Vilniaus suvokimui būdinga, kad tai miestas, kurį įkūrė ne atėjūnai ar kolonistai, bet autochtonai (apie kitokią Talino situaciją dar kalbėsime).
8. Vilniaus tekstas beveik visada yra nostalgiškas. Jį dažnai kuria žmonės, istorinių peripetijų atplėšti nuo savojo miesto, todėl ypatingai jautrūs jo topografijos ir buities smulkmenoms. Būdinga taip pat „laiko nostalgija“ (pavyzdžiui, ilgimasi prarasto buvimo didžia sostine, senovės pasiekimų – šia prasme Vilniaus mitologija panaši į Romos ar Jeruzalės). Esminga tai, kad nostalgija pasireiškia ne tik kaip asmeninis, bet ir kaip etninių bei nacionalinių grupių jausmas. Judanti riba atkerta nuo Vilniaus tautą, besiilginčią „savojo“ miesto. Ligi antrojo pasaulinio karo tai buvo lietuviai, dabar lenkai, baltarusiai, taip pat Izraelio žydai. Talinui tai kur kas mažiau būdinga, nors šiuo atveju galima kalbėti apie nostalgiją, kurią patyrė Pabaltijo vokiečiai ar estų emigrantai.

9. Tautinė ir kultūrinė vilniečio identifikacija nevienprasmė. Tas pats žmogus gali priklausyti kelioms kultūroms (kartais tai sukelia vidinį konfliktą). Taline taip atsitinka rečiau, čia ryškesnis „kosmopolito“, „globalaus žmogaus“ tipas.
10. Dėl šių priežasčių Vilnius dažnai apibūdinamas kaip „ekscentriškas“ „keistas“, „mįslingas“, kitaip sakant, mitus generuojantis miestas, skatinantis kurti poeziją. Vilnius kontrastingas „keistam“ ir „mįslingam“ Peterburgui, kadangi yra ne dirbtinis ir sugalvotas, bet organiškai išaugęs iš savosios dirvos. Talinas apibūdinamas veikiau kaip „įmantrus“, „jaukus“, netgi „žaislinis“.
11. Vilniaus tekstas kaip visuma yra orientuotas į mitinį pasaulio modelį, kuriame pabrėžiamas belaikis, cikliškas, o ne laikinis, linijinis pradai; dėsningumas, o ne ekscesas; pasikartojimas, o ne epizodiškumas⁴. Talino tekstas šiuo požiūriu visiškai kitoks – jame pabrėžiama atskiras atvejais, anekdotas, vienkartinis, dažnai groteskiškas atsitikimas, tai yra, ne mitinė paradigma, bet istorinis ir literatūrinis matmuo⁵. Pabandydysime konkrečiais pavyzdžiais parodyti tą skirtumą.

Vilniaus tekstas prasideda legenda apie Šventaragio slėnį, didžiųjų kunigaikščių ritualinio palaidojimo vietą, ties kuria, kalvos viršūnėje vėliau buvo pastatyta pilis. Palaidojimo, būtent sudeginimo ant laužo ritualas, įsteigtas kunigaikščio Šventaragio, yra pasikartojantis įvykis, tam tikrame lygmenyje atitinkąs gamtos ciklą. Jis iš karto susieja Vilnių su esmine mirties (ir prisikėlimo) tema, kuri gali būti interpretuojama kaip miesto, o taip pat ir jo šalies mirties bei prisikėlimo tema. Kitoje, populiarnesneje legendoje pasakojama apie pranašišką Gedimino sapną Šventaragio slėnyje po tauro medžioklės (kitaip sakant, po aukojimo). Po to yra statoma pilis ir įkuriama pati Lietuvos sostinė. Legenda turi eschatologinę prasmę: tolimoje ateityje - kaip galima numanyti, po

⁴ Ср. Ю.М.Лотман, З.Г.Минц, Е.М.Мелетинский, «Литература и мифы», *Мифы народов мира, т. I* (Москва: Энциклопедия, 1980), с. 220-226; Ю. М. Лотман, *Семьсфера* (СПб: Искусство, 2004), с. 276-278.

⁵ Idem.

daugybės išbandymų - Vilnius taps didžiu pasauliniu miestu. Realios istorinės miesto peripetijos daug kartų buvo projektuotos į šį mitologinį naratyvą

Lietuvių legendos yra užrašytos metraščiuose rytų slavų kalba, tai būdinga ir paradoksalu. Kitas paradoksas: nors mitas apie Vilniaus įkūrimą, miesto ritualinį statusą ir pažadėtą pasaulinę reikšmę labai svarbus lietuvių pasaulio modeliui, miestas nėra svarbus lietuvių folklore; liaudies dainose jis ne svarbesnis nei nei Ryga ar Tilžė, kartais netgi pasakoma, kad jis stovi ant Dunojaus kranto (tiesa, Dunojus čia reiškia tiesiog vandens telkinį, bet ne vienam klausytojui ir net kai kuriems senesnių laikų folkloristams jis asocijuodavosi su Balkanais). Tai dera su faktu, kad jau antrojoje XVII amžiaus pusėje Vilniuje beveik nebuvo likę gyventojų, kalbančių lietuviškai. Tačiau esama daug profesionalios renesanso ir baroko laikų poezijos, skirtos miestui. Ji buvo rašoma daugiausia lotyniškai, o jos autoriai – žmonės, susiję su lotynakalbiu Vilniaus universitetu. Vis dėlto dera priminti, kad Vilniuje parašytas taip pat ir pirmas lietuviškas pasaulietinis eilėraštis, kuriame panaudota antikinė prozodija (1589), o taip pat pirmas pasaulietinis eilėraštis suomių kalba. Renesanso ir baroko tekstuose panaudojami aukščiau minėti mitai, Vilnius juose toks pat reikšmingas kaip Roma, Troja, Jeruzalė. Pridedamas dar vienas topas: miestas yra *locus amoenus*, tiksliau čia kalbama apie konkrečias jo kraštovaizdžio vietas, tokias kaip Lukiškės ir Verkiai (ši tradicija išlieka iki mūsų dienų, nors pastoraline vieta tampa įvairūs priemiesčiai, pastaruosiu metu – Užupis, kur vykdomas ir realus utopinės bendruomenės kūrimo eksperimentas). Beje, 1610 metais Janas Eismontas, lietuvis, rašęs lenkiškai, sukūrė poetinį kūrinį apie gaisro sunaikintą Vilnių „Threnodia, albo žalosne pienie o zgorzeniu Wilna” (1610). Tai, ko gero, pirmas kūrinys apie „lietuvių sostinės mirtį“, jam būdingi nostalgiški motyvai, kurie nuolat kartosis Vilniaus tekste.

Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės autorių skirstymas pagal tautybę nėra prasmingas. Tokios distinkcijos pasidaro svarbios po lenkų-lietuvių valstybės padalijimo, romantizmo epochoje, kuriai būdingas herderiškas kalbos, liaudies kūrybos ir „tautinės dvasios“ kultas, atitinkąs nepriklausomybės atkūrimo ar nepriklausomos valstybės sukūrimo siekį. Čia išsiskiria (nors ir persipina) įvairiakalbiai naratyvai. Lenkų mesianizmo atstovams (visų pirma artimai su Vilniumi susijusiam Adomui Mickevičiui, iš dalies ir Julijui Slovackiui) miestas iš esmės mirė, teisingiau, buvo nužudytas kaip ir

visa šalis, bet jie turi atgimti, ir tai bus eschatologinio pasaulio atsinaujinimo pradžia. „Idealiuoju tekstu“, „aukso amžiumi“, kurį reikia susigražinti, tampa sąlygiškai neseni lenkų-lietuvių valstybės laikai – toje valstybėje yra ir Vilnius (Wilno) kaip vienas iš jos svarbiausių, nors ir regioninių centrų. Šią temą papildo miesto nostalgija, kurią jaučia emigrantai. Savo ruožtu Mickevičiaus, Slovackio, jų draugų ir universiteto legenda šiek tiek vėliau tampa būtina Vilniaus mito dalimi. Vilnius yra piligrimystės po vietas, susijusias su lenkų romantizmu, semiotinis židinys.

Toje pačioje romantizmo epochoje Mickevičiaus ir Slovackio amžininkai (dažnai ir bendramoksliai universitete) pradeda „filologines revoliucijas“, kurios pamažu sąlygoja naujų valstybių ir kultūrinių bei istorinių vienetų - Lietuvos ir Baltarusijos - atsiradimą. Mickevičiaus draugas Janas Čečotas rašo baltarusiškai (tiesa, tai veikiau eksperimentas). Simonas Daukantas savo istoriniuose ar kvaziistoriniuose kūriniuose, kurie parašyti sunkia, gana dirbtine lietuvių kalba, kuria ideologinį pagrindą būsimajam lietuvių nacionalizmui. Šiuose ir panašiuose tekstuose formuojamas idealios sostinės paveikslas. Ši sostinė, prarasta dėl caro okupacijos ir kolonizacijos, turi atgimti kaip didis Europos miestas, priklausantis tautai (lietuviams, baltarusiams ar net savotiškam lietuvių ir baltarusių lydiniai), kuri dabar nepastebima, bet istorinėje perspektyvoje buvo ir bus lygi kaimyninėms. „Aukso amžius“ čia yra ne XVI-XVII amžių lenkų valstybės epocha (atvirkščiai, ji vaizduojama kaip mirties, teisingiau, letargo epocha) o ankstesni, net pagoniški laikai. Vėliau šitą semiotinį modelį perima antrosios XIX a. pusės – XX a. pradžios veikėjai, pavyzdžiui, rašę eilėraščius apie Vilnių lietuvis Maironis ar baltarusis Maksimas Bahdanovičius.

Specifinis, bet taisyklę patvirtinantis atvejis yra XX a. ketvirtojo dešimtmečio modernistiniai tekstai, parašyti lenkų poeto Konstantino Ildefonso Gałczyńskiego. Vilnius juose vaizduojamas remiantis parodijos principais - kaip chaotiškas ir juokingas, karnavališkai siurrealistiškas miestas; bet mitinės ir eschatologinės romantizmo temos išlieka (nors ir keistoje „deautomatizuotoje“ perspektyvoje). Kitoks Vilnius yra Czeslavo Miłoszo, kuris XX a. lenkų literatūroje užima maždaug tokią vietą, kaip A. Mickevičius XIX a., poezijoje. Miłoszui tai tebėra sakrali vieta. Poetas emigrantas yra atplėštas nuo savojo miesto, kuris (laikiniai?) mirė ir netgi prarado savo vardą (1969 m. išleistas Miłoszo rinkinys taip ir pavadintas – „Miestas be vardo“). Tekstuose apie jį esama

dvigubos „Vilniaus-Kalifornijos“ perspektyvos, dvigubo matymo, kontrapunkto struktūros. Topografinių ir buitinių miesto detalių aprašymas poetui tampa religiniu ir netgi mistiniu uždaviniu – anot jo paties, priartina apokatastasę, realybės prisikėlimą išgryninta forma. Visų pirma turimas galvoje tos realybės kalbos (tiksliau sakant, kalbų) prikėlimas iš nebūties. Vilnietiškosios Miłoszo poezijos viršūne tapo eilėraščiai, parašyti grįžus į miestą po penkiasdešimt dviejų metų; juose Vilnius iškyla kaip savotiška „kita erdvė“, aprašoma metafizinėmis kategorijomis ir šiek tiek panaši į Mandelštamo helenistinių Krymo eilėraščių erdvę.

Miłoszas sukūrė vadinamosios XX a. „kresų“ literatūros paradigmą, nors pats „kresų“ terminas jam liko svetimas. Vilnius, taip pat Lvovas ir Ukraina tampa pagrindinėmis šios savitos literatūros (prasidedančios nuo Józefo Mackiewicziaus ir Stanisława Vincenzo knygų) vietovėmis. Joje yra ir eilėraščių, ir prozos, daugybė atsiminimų ir dienoraščių. Jos pabaiga – nostalgiškos, bet drauge ironiškos Tadeuszo Konwickio ir Tomaszo Łubieńskiego apysakos. Čia realizuoti svarbiausi Vilniaus teksto bruožai – ryšys su riba, anklavo kategorija, kultūrų ir kalbų dialogas, nevienareikšmė personažų tapatybė ir t.t. Šie bruožai, ko gero, šiuolaikiniame pasaulyje ypač svarbūs.

Miłoszas laikė save lietuvių poetu, rašančiu lenkiškai, tačiau jau nuo antrosios XIX a. pusės tarp lietuvių ir lenkų literatūrų atsirado aiški takoskyra. Tarpukario metais lietuvių literatūra Vilniuje buvo marginalinė (jos centras – Kaune), bet prieš Pirmąjį pasaulinį karą gana gausi. Maždaug apie 1905 metus Vilnius lietuvių sąmonėje atgavo savo įprastinę rolę – buvo suvokiamas kaip kultūrinė, *in spe* taip pat valstybės sostinė. Būtent čia susitelkė lietuvių kultūrinis elitas, o jo dalis buvo rašytojai, kurie sudarė rimtą grupę, gal net įdomesnę, nei rašantieji lenkiškai (pastarųjų kultūros centrai buvo Varšuva, Krokava, Lvovas...). Tačiau 1920 metais Vilnių užėmė generolo Żeligowskio kariuomenė, ir miestas atsidūrė Lenkijos sudėtyje, su kuo Lietuva negalėjo susitaikyti. Lietuvių elitas, išskyrus vieną kitą asmenį, persikėlė į Kauną. Nuo to laiko Lietuvoje buvo kuriama daug „Vilniaus literatūros“. Vilniaus nostalgija buvo iškelta į valstybinį lygmenį, tapo svarbiausia lietuvių ideologema ir suvaidino esminį vaidmenį istoriniame sostinės likime. Dauguma lietuvių autorių – Kazys Binkis, Liudas Gira, ypač Petras Vaičiūnas, 1922 metais išspausdinęs eilėrašį „Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim“, beveik du dešimtmečius buvusį antruoju tautos himnu, - aprašinėjo Vilnių kap užgrobtą,

pavergtą, panaudodami ir perprasmindami mitą apie mirtį ir atgimimą, taip pat ir eschatologinį mitą. Visu tuo kitoje istorinėje situacijoje jau buvo rėmęsi ankstesnės lenkų, lietuvių, baltarusių kartos. Beje, panašius prolietuviškus eilėraščius trečiajame dešimtmetyje rašė rusų poetas Konstantinas Balmontas. Vilnius šioje retoriškoje literatūroje simbolizuoja Lietuvos identitetą, jo stabilumą ir ryšį su senovės „aukso amžiumi“. Lietuvos sostinė iškyla kaip sakralinis miestas, tuo pačiu metu, beje, ir pagoniškas, ir krikščioniškas, kurio centre – žynio Lizdeikos aukuras ir Aušros vartai. Visa tai atitinka bendruosius Vilniaus teksto bruožus. Labai svarbios didžiųjų kunigaikščių Gedimino, Vytauto, taip pat „pagonių riterio“, „lietuvių Saladino“ Kęstučio figūros (bet ne Jogailos, sujungusio Lietuvą ir Lenkiją). Reikia pasakyti, kad ketvirtajame dešimtmetyje ši literatūra tapo meniškesnė ir gilesnė, peržengė vien ideologinių manipuliacijų ribas. Tokios yra Balio Sruogos dramos, Jono Aisčio, Antano Miškinio, Bernardo Brazdžionio eilėraščiai. Dažnai jie sielvartingi ir kiek ironiški, juose kalbama apie aristokratišką ir svetimą valstietiškajai Lietuvai Vilnių, kurį simbolizuoja jau ne pilis, aukuras ar Aušros vartai, bet miesto herbas – šventasis Kristupas, brendantis per istorijos upę. Sruogos dramose ir kai kuriuose kituose tekstuose renesanso ir baroko laikų Vilnius atgaline data lituanizuojamas (ši tendencija pastebima ir šiuolaikiniuose istoriniuose romanuose, nors čia ji kiek silpnesnė).

Nauja miesto situacija po 1939 metų, juo labiau po 1944 metų radikaliai pakeitė lietuvių kalbą kuriamą Vilniaus tekstą. Senasis jo modelis iš dalis išliko emigracijoje. Lietuvoje – po Stalino laikų kultūrinės tuštumos – atsirado nauji variantai. Svarbus pokytis buvo miesto lituanizacija, vykusį spontaniškai, nepriklausomai nuo sovietinės valdžios politikos. Stalino laikais mieste vyravo rusų kalba, tačiau Chruščiovo valdymo metais lietuviai tapo dauguma, o šito nebuvo buvę nuo viduramžių. Tiesa, tuometinis Vilnius – ne idealus trokštamas nacionalinio gyvenimo židinys, o greičiau sovietinis srities centras, bet laikui bėgant vis dėlto įgaunantis sostinės bruožų. Jis tampa ir mediatoriumi tarp „Rytų“ ir „Vakarų“ – per jį į imperiją prasiskverbia europietiškos, visų pirma lenkiškos įtakos, maskviečiams ir petrapiliečiams jis virsta paliatyviniais Vakara (Josifas Brodskis, praturtinęs Vilniaus tekstą daugeliu eilėraščių ir pačiu savo buvimu, sakė, kad rusui Vilnius yra pirmas žingsnis teisinga kryptimi). Beje, maždaug

tokie pat paliatyviniai Vakarai buvo ir Talinas, ir Ryga, nors čia pastebimi kai kurie skirtumai – suomiškasis komponentas Taline vietoje lenkiškojo Vilniuje ir panašiai.

Esminiu lietuvių kultūros uždaviniu tampa iššaknijimas Vilniuje (ir apskritai miesto gyvenime), Vilniaus semiotinės erdvės įsisavinimas. Čia turime galvoje ir visos (ne tik lietuviškosios) sostinės istorijos sintetinimą. Tai tebevyksta ir dabar. Spręsdama šį uždavinį, daugiausia nuveikė jaunoji karta – tie autoriai, kurie atsikėlė į miestą iš kitur, tačiau būtent čia baigė mokyklą, universitetą, taigi buvo persmelkti miesto auros. Galima paminėti tokius dabar jau mirusius prozininkus, kaip Antanas Ramonas, vaizdingai aprašęs patį „jaugimą“ į miestą, arba Ričardas Gavelis, provokatyvus, demitologizuojantis postmodernistas. Už kitus svarbesni yra du rašytojai, kurie irgi neseniai mirė. Kaip tik jie pratęsė Vilniaus teksto transformaciją naujomis sąlygomis. Pirmoji iš jų – Judita Vaičiūnaitė, Petro Vaičiūno, parašiusio eilėraščių „Ei, pasauli, mes be Vilniaus nenurimsim“ dukterėčia, žymi poetė (būtent ji, be kita ko, išvertė daug Anos Achmatovos eilėraščių, taip pat ir „Rekviem“). Jos rinkiniai – iš esmės sėkmingas bandymas integruoti Vilnių į šiuolaikinį lietuvių pasaulio modelį. Tai poetinis kelionės po miestą vadovas, romantiškai impresionistiškas jo gatvių, aikščių ir parkų aprašymas, etiudai apie istorines Vilniaus figūras, kartais apie jo tautas. Kitas rašytojas – Jurgis Kunčinas, kurio geriausias romanas „Tūla“ išverstas į rusų kalbą. Tai meilės, kurią išgyveno jaunas valkata ir alkoholikas (norėtųsi jį pavadinti Venečkos Jerofejevo įbroliu) istorija „pastoralinėje“ Vilniaus vietoje Užupyje. Romano protagonistas gyvena keistoje daugiatautėje bendruomenėje, irgi nesutelpančioje „normalaus gyvenimo“ ribose. Iš Kunčino knygos galima rekonstruoti Vilnių beveik taip pat, kaip Dubliną pagal Jameso Joyce'o „Ulisą“; miesto skersgatviai ir kertės, Užupio skardžiai, tilteliai ir piktžolės joje aprašyti itin atidžiai ir tiksliai, kaip ir dera Vilniaus tekstui. Be to, „Tūla“ yra persmelkta mito stichijos, joje plėtojamas Orfėjo ir Euridikės motyvas, metamorfozės tema ir t.t. (nors specifinė Vilniaus mitologija čia lieka tik potekstėje).

Verta pasakyti keletą žodžių apie Vilniaus literatūrą kitomis kalbomis, ne tik lenkų ir lietuvių. Esama tekstų apie Vilnių, parašytų rusiškai (Valerijus Briusovas, Jurijus Jurkunas, jau minėti Konstantinas Balmontas ir Josifas Brodskis), prancūziškai (Romainas Gary), vokiškai (Alfredas Döblinas). Netgi Gilbertas Keithas Chestertonas yra palikęs puikų Aušros vartų aprašymą (Vilnius jam buvo idealus katalikybės miestas). Bet

tautos, ypač artimai susijusios su Vilniumi, - tai žydai ir baltarusiai. Žydų literatūroje, parašytoje tiek hebrajiškai, tiek jidiš kalba (ir ne tik jomis) Vilnius yra ypač svarbus. Ilgus amžius jis buvo savotiškas Jeruzalės pakaitalas, tradicinio dvasinio gyvenimo centras, įtakingas toli už Lietuvos ribų. Getas plytėjo miesto centre, jo gyventojai kai kuriais laikais sudarė beveik pusę Vilniaus gyventojų; lenkiškajam ir lietuviškajam Vilniaus tekstui tai buvo labiau marginalinis reiškinys, o žydų autoriams – išsitas pasaulis. Valentina Brio rašo apie specifines žydiškas miesto metaforas: miestas čia iškyla kaip motina (nes ivrite žodis „miestas“ yra moteriškos giminės, lietuviškai – vyriškos, o lenkiškai – bevardės), kaip namai (nes arkomis sujungti geto statiniai tarsi sudaro vieną pastatą), kaip knyga, kabalistinis rankraštis (tai yra, semiotinis fenomenas). Verta paminėti dvi poemas apie Vilnių – vieną iš jų hebrajiškai parašė Zalmanas Šneuras (1917), kitą jidiš kalba Moše Kulbakas (1923). Tai nostalgiski tekstai, nors nostalgija skirta visų pirma tikrajai Jeruzalei, o Vilnius (Vilne) – jos dvynys, tremties Jeruzalė, taip pat apsupta kalvų, kaip sakoma Psalmyne, bet kitokios prigimties. Abiejose poemose, ypač toje, kurią parašė Kulbakas, pastebimas oneirinis, sapno elementas, besisiejantis su Makso Brodo ir Kafkos ekspresionizmu. Verta paminėti, kad žydų tekstuose panaudojama ir neżydiška miesto mitologija, prisimenamas Gediminas ir pan. Kita vertus, „šiaurės Jeruzalės“ kategorija, Vilniaus talmudisto Gaono figūra sutinkama ir kitose Vilniaus kultūrose.

Žydiškasis Vilnius ne tik buvo Jeruzalės metafora ir metonimija, bet ir pakartojo senosios Jeruzalės likimą – tapo griuvėsiais ir raudų vieta. Tai šiek tiek atitinka Vilniaus mitą kitose tradicijose, nors skirtumas, aišku, yra labai didelis. Šiuolaikinio Izraelio literatūroje ir už jo ribų Lietuvos sostinė minima labai dažnai (Aba Kovneris, Šmerlis Kačerginskis, Chaimas Gradė, Abrahamas Suckeveris; net Markas Šagalas yra parašęs eilėraštį apie Vilnių). Paskutinysis šios grandinės žiedas – Grigorijus Kanovičius, kuris gyveno Vilniuje jau sovietiniais laikais, paskui persikėlė į Izraelį, kur toliau rašo rusiškai, bet laiko save lietuvių rašytoju.

Svarbus ir baltarusiškas Vilniaus tekstas, kuriam būdingi tie patys bruožai, kaip ir kitiems to teksto variantams. Tautinis baltarusių judėjimas, bene vėliausias Europoje, būtent Vilniuje ir prasidėjo. Jis plėtojosi lygiagrečiai lietuvių judėjimui, pagal jo modelį, vienu metu beveik buvo suaugęs su juo, nepaisant esminio kalbų (baltų ir rytų slavų)

skirtumo. Epocha prieš Pirmąjį pasaulinį karą laikoma baltarusių kultūros aukso amžiumi. Tarpukario laiku Vilniuje ši kultūra patyrė sunkumų, kurie vis dėlto neprilygo baltarusių kalbos ir tautinės savimonės naikinimui Stalino ir vėlesnių laikų SSRS teritorijoje. Ivanas ir Antonas Luckevičiai, Maksimas Bahdanovičius, Francišakas Aliachnovičius, Natallia Arsenneva, taip pat ir kai kurios sovietiniais laikais pripažintos figūros – Janka Kupala, Jakubas Kolasas, Maksimas Tankas – esmingai praturtino „Vilniaus tekstą“. Su jais bendradarbiavo daug lenkų ir ypač lietuvių - tai pasireiškė, beje, ir šeimyniniais ryšiais. Kaip ir lietuviai, baltarusiai laikė Vilnių savo dvasine, *in spe* ir valstybės sostine, juo labiau, kad rytinių slavų kultūra mieste buvo gana akivaizdi jau nuo viduramžių (kaip teigia baltarusių naratyvas, kuris plėtojamas ir šiais laikais, būtent rytų slavai, o ne baltai buvo ir Lietuvos viduramžių valdovai – Gediminas, Kęstutis, Vytautas, Jogaila ir kiti).

1939 metais Stalinas greičiausiai rengėsi paskelbti Vilnių Vakarų Baltarusijos centru (kaip Lvovas buvo paskelbtas Vakarų Ukrainos centru), bet netrukus persigalvojo ir atidavė jį Lietuvai. Šis politinis sprendimas turėjo rimtų ir Stalino nenumatytų pasekmių. Po SSRS kracho nepriklausoma Baltarusija, kaip ir Lietuva, naudojo Vilniaus simboliką. Baltarusijos, kaip ir Lietuvos, herbu tapo Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės herbas Vytis (toks sutapimas – retas atvejis pasaulio heraldikoje), bet tai buvo atšaukta Lukašenkos valdymo laiku.

Baltarusių „Vilniaus tekstas“ visada turėjo nostalgiskų virštonių, o pastaraisiais metais ši tendencija sustiprėjo. Jame buvo ir iki šiol tebėra plėtojamas „prarasto“, „laikiniai mirusio“, „nugrimzdsusio į letargą“ miesto mitas, kurį jau aptarėme. Populiarus darosi „atsisveikinimo su Vilniumi“ žanras; taip pavadinta, pavyzdžiui, Dmitrijaus Bartosiko daina (*Развітанне з Вільнай*). Verta pastebėti, kad Bartosikas savo kilme yra rusas, priėmęs baltarusių kalbą ir tautybę (o įdomiausias jaunas lietuvių prozininkas Marius Ivaškevičius kilme yra baltarusis). Visa tai dar kartą pabrėžia daugiasluoksnį ir nevienareikšmį vilnietiškojo identiteto pobūdį. Galima tikėtis, kad baltarusių Vilniaus nostalgija nesukels rimtų konfliktų, ypač jei lietuviai bus dėmesingi baltarusių kultūriniam paveldui (taip, deja, būna ne visada).

Pereinant prie „Talino teksto“, dera pastebėti, kad šiuo atveju pati jo sąvoka problemiškesnė. Talinas estams (arba kitoms tautoms) nėra sostinė, turinti pranašingų,

eschatologinių reikšmių; ko gero, net nėra ypač reikšmingas miestas. Sakralinės sostinės statusas veikiau priskirtinas Tartu, nes būtent su tuo miestu labiausiai susiję estų tautinio sąjūdžio ir apskritai estų kultūros veikėjai. Ir kasdienėje sąmonėje, ir literatūroje Talinas ir Tartu suvokiami kaip priešingybės. Esama ištisos opozicijų sistemos, kurioje, beje, abu miestai gali įgauti tiek pliuso, tiek minuso ženklą (tai priklauso nuo kalbančiojo). Talinas aprašomas kaip „kosmopolitiškas“, „profaniškas“ (arba „globalus“, „europietiškas“, „modernus“, „atviras“, „linksmas“, „elegantiškas“, „seksualiai išsilaisvinęs“), Tartu – kaip „tautiškas“, „dvasingas“ (arba „nacionalistiškas“, „provincialis“, „archaiškas“, „uždaras“, „niūrus“, „pedantiškas“, „kompleksuotas“) ir taip toliau. Įdomu, kad ir Lietuvoje esama panašios binarinės opozicijos; sakraliam Vilniui priešinamas profaniškas Kaunas (antra vertus, būtent Kaunas yra nacionalistiškesnis ir uždaresnis)⁶.

Tiesa, Fridrichas Reinholdas Kreutzwaldas ir jo amžininkai bandė Talinui suteikti sakralumo. Kaip tik todėl jie populiarino legendas apie Toompea kalvą kaip Kalevo kapą, apie Lindos akmenį ir jos ašaras, iš kurių atsirado ežeras, apie tai, kaip Kalevipoegas savo motinos ir tėvo atminimui įkūrė miestą. Tačiau šios legendos, paženklintos vėlyvosios romantiškos mitologijos žyme, neįgavo tokios semiotinės prasmės, kaip metraščių legendos apie Vilniaus įkūrimą. Būdinga, kad pastaruoju metu „Kalevipoego“ tekstas dažnai būdavo ironiškai ir parodijuojant permąstomas (Ennas Vetemaa, Andrus Kivirähkas). Su Vilniaus mitais – kol kas?- taip nesielgiama. Specifinė semantika būdinga daug sykių kartotai legendai apie senąją vandens dievybę iš Ülemiste ežero. Ją galima lyginti su mitais apie Konstantinopolį ir Peterburgą, kurie turi žūti nuo vandens stichijos. Tačiau Talinas gali išvengti šitokio likimo, jei jame nesustos statybos. Priešingai nei amžinai mirštantis ir atgimstantis Vilnius, Talinas yra amžinai neužbaigtas, taigi jo laikas ne cikliškas, bet linijinis, tuo pačiu jis iš mito sferos periena į istorijos (to, kas vienkartiška, atsitiktina) sferą. Kaip jau sakėme, tai bene svarbiausias pastovus Talino teksto elementas. Aprašomi „atsitikimai“ paprastai yra arba komiški, arba gąsdinantys; beje, labai dažnai abu šie modusai susijungia.

Kaip ir Vilnius, Talinas polilogiškas: jo žodinis tekstas kuriamas keliomis kalbomis (daugiausia trimis – estų, vokiečių ir rusų, bet taip pat suomių ir kt.). Bet šiame

⁶ Už daug ką šiuose samprotavimuose esu dėkingas Michailui Jurjevičiui Lotmanui, su kuriuo teko diskutuoti.

lygmenyje krinta į akis skirtumai tarp dviejų Pabaltijo sostinių. Visų pirma viduramžių Taliną, kitaip nei Vilnių, įkūrė ne autochtonai, bet ateiviai. Jo vardo etimologija paprastai pateikiama tokia: „danų miestas“ (Taanilinn). Beje, legenda apie danų karaliaus Valdemaro II medžioklę, tariamai davusią miestui pradžią, tipologiškai panaši į Vilniaus legendą apie Gedimino medžioklę. Vėliau, ligi pat XIX a. antrosios pusės, mieste dominavo Pabaltijo vokiečiai (su danų, švedų, škotų, olandų, lenkų, rusų priemaiša). Vilniuje panašiai dominavo lenkai, bet, pirma, lenkų kalba miesto gyvenime ėmė viešpatauti tik nuo XVII amžiaus, antra, viešpatavo ilgiau (bent jau ligi Antrojo pasaulinio karo), trečia, lenkų kalbos ir lenkiškojo identiteto dominavimas buvo ne tiek svetimšalių vykdytos kolonizacijos, kiek vietinių gyventojų polonizavimo pasekmė.

Talinas ilgai buvo suvokiamas kaip etninis anklavas – vokiškai kalbantis miestas estų šalyje. Čia lengva įžiūrėti dar vieną jo ir Vilniaus panašumą. Tačiau Pabaltijo vokiečių ir estų tarpusavio santykai, prasidėję žiauriomis kovomis, vėliau klostėsi palyginti taikiai. Taline formavosi lokalinė literatūra (iš pradžių vokiečių žemaičių, vėliau vokiečių aukštaičių kalba), gerokai izoliuota nuo tikrosios vokiečių literatūros, o juo labiau nuo estų sodiečių kultūros. Vis dėlto nuo 1637 metų gyvuoja ir estiškasis Talino teksto variantas (būtent tais metais estiškai parašytas vestuvinis Talino mokytojo Rainerio Brokmanno eilėraštis). Romantizmo epochoje tarp Pabaltijo vokiečių atsiranda „estofilų“, kuriuos galima lyginti su lenkakalbiais Vilniaus romantikais, besidomėjusiais lietuvių istorija ir folkloru. Etninė, o vėliau ir valstybinė estų emancipacija šitiems „estofilams“ buvo toks pat netikėtumas, kaip lietuvių emancipacija lenkų „lituanofilams“. Bet, kitaip nei Vilniuje, tai nesukėlė rimto, juo labiau teritorinio konflikto. Daug Pabaltijo vokiečių dalyvavo kovoje dėl Estijos nepriklausomybės, o tarpukariu jie buvo gavę kultūrinę autonomiją. Jų istorija baigėsi Antrojo pasaulinio karo metais.

Wernerio Bergengrueno apsakymų rinkinys „Mirtis Revelyje“, išleistas 1939 metais, iš esmės užbaigia Pabaltijo vokiečių literatūros istoriją. Jį galima pavadinti savotišku atsisveikinimu su Talinu. Simboliška, kad jame atsispindi būdingi Talino teksto bruožai, be to, dar ir sutirštinta forma: tai groteskiškų, gąsdinančių ir kartu juokingų „atvejų“, paslaptiniais ir teatrališkais tonais nuspalvintų anekdotiškų atsitikimų kolekcija. Čia esama viduramžių ar baroko karnavalo stichijos, virstančios ekspresionistišku maskaradu.

Bergengruenas ne itin gerai pažįsta Taliną, kuriame buvo tik du kartus ir trumpai. Iš miesto vietų jis mini Kadriorgą, Niguliste šventovę, bet visų pirma Kopli – didžiausias liuteronų kapines, įkurtas XVIII amžiaus pabaigoje ir dabar jau nebeegzistuojančias. Tačiau miestas jam visų pirma – savotiškos nostalgijos (kažkuo primenančios Vilniaus nostalgiją) objektas. Pavaizduotas izoliuotas baltiškosios šiaurės provincijos pasaulis, jaugęs į viduramžių istoriją ir tradicijas. Besiartinantį jo žlugimą pranašauja geležinkelio statyba. Tai jau beveik mirusiųjų miestas (Bergengruenas pabrėžia, kad pati jo pradžia susijusi su Kalevo kapu).

Viena iš pasakojimo ašių tampa įžymusis Bernto Notkės „Numirėlių šokis“ – viduramžių paveikslas, esantis Niguliste šventovėje. Beje, mirtis vaizduojama ne aukštuoju mitiniu modusu, bet kaip eilė „įdomių istorijų“, keistų siužetų (kartais perimtų iš Georgo von Schultzo-Bertramo), papasakotų lengvai ir su humoru. Tokia yra, tarkim, tikra istorija apie Karlą Eugenijų von Croix, lošėją ir girtuoklį, kurio mumija Niguliste traukia turistus ir tuo pačiu padeda išmokėti jo skolas. Arba kita istorija – apie žveją Tynu, naudojantį žmonos kūną kaip jauką unguriams. Bergengrueno apsakymuose mirtis – normalus įvykis, ne itin jaudinantis kvailokus ir geraširdžius personažus. Apie nesmagiuosius mirties aspektus paprastai nekalbama. Beje, kai kurios Vilniaus vietos (pavyzdžiui, katakombos po Dominikonų bažnyčia, kur ilsisi tūkstančiai mumifikuotų lavonų) tarsi teikia dėkingos medžiagos literatūrinėms pratyboms Bergengrueno stiliumi, tačiau nieko panašaus Vilniaus tekste nėra, jame dominuoja rimta ir tragiška tonacija.

Pastebėsime, kad Bergengrueno temų ir spalvų esama ir kitomis kalbomis (tarp jų, estų ir rusų) parašytuose Talino teksto pavyzdžiuose.

Šiaip jau estų ir rusų literatūros apie Taliną semantika iš esmės skiriasi. Estiškąjį Talino tekstą kūrė Eduardas Bornhöhe, Eduardas Vilde, Antonas Hansenas Tammsaare, Marija Under, Karlas Ristikivi, Jaanas Krossas, Ennas Vetemaa, Arvo Valtonas, Matti Untas, Maimu Berg ir kiti. Iš pradžių jame šnekama apie kitakalbį, priešišką anklavą, nelaisvės zoną, apie svetimą „tikrajai“ Estijai vietą (Bornhöhe), paskui apie estų migraciją į Taliną, apie nišų, anksčiau priklausiusių Pabaltijo vokiečiams, švedams ar rusams, užėmimą (Vilde, Tammsaare, Ristikivi...). Šiame istoriniame fone dažnai rutuliojasi *Bildungsroman* 'as ir vaizduojami visi miesto gyvenimo aspektai, ypač Talino žemųjų luomų – amatininkų, smulkiųjų prekeivių, liumpenų, taip pat dailininkų ir

apskritai bohemos atstovų, knygų, valdininkų (akcentuojant ekscentriškas figūras) – buitį. Talinas dažnai yra aprašomas kaip miestas, kuriame nėra neįveikiamų socialinių barjerų. Jis atviras jūrai ir jūros vėjams, būtent per jį Estijon skverbiasi Vakarų įtakos. Talinas kai kuo patrauklus ir poetiškas, bet kai kuo ir žemiškas, persmelktas materializmo dvasios ir, aišku, šiek tiek provincialus. Reikia pasakyti, kad kartais – ypač Krosso istorinėse apysakose ir romanuose – senasis Talinas šiek tiek estonizuojamas (panašiai kaip Vilnius lituanizuojamas). Tačiau paprastai tai daroma neįkyriai ir skoningai.

Talino tekstas rusiškai (Aleksandras Bestuževas-Marlinskis, Piotras Viazemskis, Nikolajus Leskovas, Dmitrijus Maminas-Sibiriakas, Innokentijus Annenskis, Igoris Severianinas, Borisas Pilniakas, Vasilijus Aksionovas, Sergejus Dovlatovas, Jevgenijus Reinas, Leonidas Čertkovas ir kiti) paprastai vaizduoja miestą kaip egzotišką intarpą į rusų ar sovietinę imperiją – kaip „rusų užsienį“ (citata iš Mamino-Sibiriako 1903 metų kelionių užrašų). Ateivis ar keleivis iš Rusijos jame susiduria su neįprastu pasauliu, kuris turi ir sąlyčio taškų su jo šalimi, ir savitą etninę bei socialinę kontūrą, turi savo problemų ir konfliktų. Šis pasaulis vaizduojamas su humoru ir tam tikra simpatija (pasitaiko, kad ir satyriškai), be to, Talino poetiškumas ir savitumas gali būti kur kas labiau išryškinti lyginant su estiškuoju tekstu. Beje, „Talino *Bildungsroman*’as“ būdingas ir rusiškajam tekstui, net populiariems Aksionovo ir Dovlatovo kūriniams, parašytiems besibaigiant sovietinei epochai.

Nepaisant viso krintančio į akis estiškųjų ir rusiškųjų kūrinių apie Taliną skirtingumo, yra ir panašių, dažnai, beje, netikėtų bruožų. Kaip jau sakėme, abiem kalbom rašytuose Talino tekstuose labai svarbi mirties tema, jau minėta šnekant apie Bergengrueną. Kartais ji perteikiama tragiškai, tarkim, Tammsaares romane „Tiesa ir teisė“ arba Annenskio eilėraštyje „Senos estės“ (tarp kitko, dažnai manoma, kad šiuose labai skirtinguose kūrinuose atspindėtas tas pats istorijos faktas – 1905 metų žudynės Naujajame turguje). Krosso romane „Tarp trijų epidemijų“, kuriame mirties tema iškelta jau į pavadinimą, ji plėtojama pabrėžtinai rimtai. Leonidas Čertkovas savilaidinėje aštuntojo dešimtmečio pradžios novelėje (deja, atrodo, ligi šiol neišspausdintoje) pasakoja apie tariamai Taline Don Žuaną ištikusią tragišką žūtį. Tačiau dažniausiai ir estų, ir rusų kūrinuose esama Bergengrueniui būdingo grotesko. Pateiksime keletą pavyzdžių. Viazemskis eilėraštyje „Naktis Revelyje“ (1844) aprašo tą patį Karlą

Eugenijų von Croix, „ne numirėlių ir ne gyvųjų“, kaip ir Bergengruenas; iš viso Viazemskio Talinas natūralistiškas ir iš dalies parodijinis („...myliu tavųjų nuolaužų / Sukruvintas dulkes“, „Šios opos ir žilės - / miestų puošmena“). Panašios tonacijos yra ir žinomas Marijos Under eilėraštis „Vargšo nusidėjėlio gatvėje“ (1923). Ristikivi kūryboje (antrasis jo Talino trilogijos romanas „Teisuolio butas“, 1940) yra scenų, panašių į Bergengrueno: meistro Kadariko sūnus ir tarnaitė mylisi karstų prikrautoje patalpoje, o pats Kadarikas senamiestyje susitinka su vaiduokliais - beje, farsiškomis aplinkybėmis. Aksionovas romane „Laikas, mano drauge, laikas“ (1963) meilūžiai palaikomi „škeletais“; toliau vaizduojama tragiška, bet nevykusi ir absurdiška vieno iš personažų žūtis bohemiško pasilinksminimo metu. O Dovlatovo apsakyme „Talinas atsisveikina su Hubertu Ilvesu“ (1981) pasakojam tragikomiška istorija apie kapinėse supainiotus numirėlius⁷.

Reikia pasakyti, kad Talino „keistosios istorijos“ ir anekdotai nesiriboja stebinančios ir/arba komiškos mirties atvejais. Talino tekste, skirtingai nei Vilniaus tekste, kaip matėme, apskritai akivaizdus dėmesys tam, kas atsitinka tik kartą, išsiskiria – kitaip tariant, ekscesui. Taip kuriama jau Bornhöhe satyra „Talino kvailiai ir kvailėliai“. Eduardas Vilde vaizduoja ne tik kasdienį Talino amatininkų gyvenimą, bet ir unikalų Europoje „pranašo Maltsveto“ sąjūdį, panašų į Ramiojo vandenyno „cargo kultą“⁸. Krosso romane „Sustingęs skrydis“ pateikta išsisa neišsisa Talino įvykių ir savotiškų jo peizažo detalių antologija. Kulminaciją šita meninė priemonė pasiekia Ullo Paerando pokalbyje su popiežiaus nuncijumi. Ir sovietinio gyvenimo susvetimėjimas Matti Unto bei Arvo Valtono kūryboje, ir senamadiškas Talino jaukumas Enno Vetemaa, Maimu Berg, to paties Krosso, o beje, ir Aksionovo prozoje perteikiamas per specifinius, dažnai neįtikėtinus atsitikimus, kurie dažnai nudažomi humoristiškai.

Įdomu ir tai, kad tautinių nesutarimų tema Talino tekste dažnai interpretuojama ne itin rimtai (tai būtų veikiau tipiška Vilniaus tekstui), daugmaž groteskiškai. Gana tipinga dviejų rusų kalba parašytų kūrinių, kuriuos skiria maždaug šimtmetis, sąsąuka: tai

⁷ Įdomu, kad mirties tema (dažnai nudažyta absurdo arba grotesko spalvomis) ryški ir Talino „įvykių tekste“. Užtenka prisiminti tokius su miestu susijusius faktus, virtusius jo legendomis, kaip laivo „Undinė“, aeronauto Charleso Leroux, lenktynininko Michaelio Parko žūtis, arba, tarkim, Lidijos Koidulos laidotuvės 1946 metais, šešiasdešimčiai metų praėjus po jos mirties Kronštade, kai jos puikiai išsilaikęs kūnas visų akivaizdoje subyrėjo į dulkes. Be to, Estijos sostinėje saugomas atminimas apie daugelį nusikaltimų ir egzekucijų, be kitko, ir Rotušės aikštėje.

⁸ Taip vadinamas polineziečių tikėjimas, kad stebuklingi laivai atgabens jiems gėrybių.

Leskovo apsakymas „Kolyvanės vyras“ ir Dovlatovo apsakymas „Gimė žmogus“ iš jo knygos „Kompromisas“. Vargu ar šie tekstai susiję, o ir juose pavaizduota etninė bei socialinė situacija itin skirtinga, tačiau aprašomi atsitikimai, kurių net detalės panašios. komiški įvykiai sukasi apie kūdikį, gimusį mišrioje šeimoje. Leskovo kūrinyje tai ruso ir Baltijos vokiečių sūnus, kurį motina ir jos artimieji paslapčia „pertempia“ į vokiškąją pusę, Dovlatovo apsakyme – ruso ir estės sūnus, turįs simbolizuoti „tautų draugystę“. Abu pavadinami legendinių herojų vardais (pirmasis Gotfridu, antrasis Lembitu). Būtent šiose peripetijose įvairiakalbis kolonizuoto Talino pasaulis atskleidžia savo vidaus įtampas ir iš tiesų absurdišką esmę.

Principinis Vilniaus ir Talino tekstų skirtumas matyti ir žanrų lygmenyje. Tarkime, Talinui nebūdingas „poetinio bedekerio“ žanras, kurį Vilniuje praktikavo ir lietuvių, ir lenkų, ir žydų, ir baltarusių autoriai. Estiškai eilėraščių apie Taliną ir jo paminklus apskritai maža. Iš kitakalbių autorių galima paminėti nebent Igorį Severianiną, ketvirtajame dešimtmetyje parašiusį „Sonetus apie Revelį“, kuriuose aprašyti Olajus, Kadriorgas, Undinės skulptūra, net Talino marcipantai (jie paskui tapo populiariu estų prozos motyvu). Antra vertus, Talino tekstui, kaip minėjome, būdingas *Bildungsroman*’as, gana retas Vilniuje (lietuvių ir lenkų „auklėjimo romanų“ veiksmas paprastai plėtojamas kaime; tik labai specifinė ir ribota prasme šiam žanrui galima priskirti Jurgio Kunčino „Tūlą“). Estų literatūroje šia prasme, aišku, išsiskiria Ristikivi trilogija, nors dera paminėti it Tammsaare, ir Krossą, nekalbant jau apie daugelį septintojo-devintojo dešimtmečio autorių. Ristikivi nuosekliai aprašo trijų Talino gyventojų (darbininko, verslininko ir intelektualo) likimus, siekdamas plačios istorinės ir socialinės panoramos. Kalbama apie stiprių ir nepriklausomų charakterių žmones, kurie tikros sėkmės nepasiekia. Panašios bėdos ištinka it Tammsaares, Krosso ir kitų personažus. Galima tvirtinti, kad Tallino *Bildungsroman*’o būdingas bruožas yra neužbaigtumas, nepilnumas (atitinkąs „amžiną“ Talino neužbaigtumą, kuris lemia visą Talino tekstą). Beje, nepilnumas, neužbaigtumas būdingi ir rusų kalba egzistuojančiam Talino „auklėjimo romano“ variantui. Aksionovo kūrinyje miestas iškyla kaip filmo dekoracija, o veikėjai mieste tėra svetimas anklavas; Dovlatovo autobiografiškas, pasinėręs į sovietinės propagandos pasaulį veikėjas atvaizduotas satyriškai. Abiejų

autorių kūrinuose Taline vyksta tam tikras iniciacijos ritualas, bet tikroji branda pasirodo sunkiai pasiekama arba ir iš viso nepasiekama (bent jau pasiekama už Talino ribų).

Aišku, šie svarstymai apie dviejų Baltijos sostinių kontrastingą poetiką yra labai apytikriai. Tačiau gal jie šiek tiek atskleidžia ir dviejų „tekstų“ – Vilniaus ir Talino – bendruosius bruožus, ir esminius skirtumus. Šiuos skirtumus galima apibrėžti kaip „mito miesto“ ir „istorijos miesto“ opoziciją, kuri savotiškai atspindi ir poliarišką Vilniaus bei Talino geografinę priešpriešą rytinėje Baltijos pakrantėje.

Vertė Donata Mitaitė